

Gerhard Jandl

ODNOS EKONOMSKOG NASPRAM PRAVNIČKOG RAZMIŠLJANJA U NAČELIMA NAUKE O NARODNOJ PRIVREDI CARLA MENERA

ECONOMIC VS. JURISTIC THINKING IN CARL MENER'S PRINCIPLES OF ECONOMICS

SAŽETAK: *Austrijska ekonomska škola se sve više tretira kao jedan od najznačajnijih i najuticajnijih misaonih celina od velikog uticaja na savremenu ekonomsku nauku. Dobro je poznato da je Carl Menger, osnivač Austrijske škole, bio po obrazovanju pravnik. Rad je posvećen stepenu u kome je njegovo pravničko obrazovanje uticalo na njegov rad na ekonomskoj teoriji. Nakon što je detaljno ispitan Mengerov metodološki aparat i epistemološka grananja ključnih pojmova koji leže u osnovi njegove misli, u radu se zaključuje da je istinski bila odlučujuća pravna pozadina dalekosežnih teorijskih doprinosa u Mengerovim Načelima. To je tačno uprkos činjenici da je Menger samo izuzetno koristio pravni rečnik. Osnovni sastojci njegove teorijske tvorevine? kao što je individualna autonomija, saglasnost volja u zaključivanju ugovora, delotvorna zaštita vlasništva i zaključivanje transakcija na osnovu individualne motivacije da se u što je moguće većoj meri unapredi sopstveni interes? očigledno su inspirisani i na brojne načine podstaknuti privatnim pravom, osobito doktrinama koje su u osnovi rimskog prava i Austrijskog građanskog zakonika.*

KLJUČNE REČI: *Austrijska ekonomska škola, pravo i ekonomija, privatno pravo, privatna svojina, ugovor, teorija vrednosti, metodološki individualizam, trošak proizvodnje.*

SUMMARY: *Austrian Economic School is increasingly being treated as one of the most significant and ever more influential bodies of ideas affecting the contemporary economic science. It is well known that Carl Menger, the founder of the Austrian School, was a lawyer by education. The paper is devoted to the degree to which his legal education influenced his economic theorizing. After a close examination of the Menger's conceptual apparatus and the epistemological ramifications of the key notions underlying his thinking, the paper concludes that the juristic background of the far-reaching theoretical contributions contained in Menger's Principles was truly decisive. That holds true despite the fact that Menger only exceptionally utilized the juristic vocabulary. The key ingredients of his theoretical creation? such as the individual autonomy, the coincidence of the wills in concluding a contract, the effective protection of property and making transactions based on the individual motivation to further one's own interests to the utmost? are clearly inspired and in many ways influenced by private law, particularly the doctrines underlying the Roman Law and the Austrian Civil Code.*

KLJUČNE REČI: *Austrian Economic School, law and economics, civil law, private property, contract, theory of value, methodological individualism, production cost.*

1. POSTAVKA PROBLEMA¹

Carl Menger (Karl Menger), osnivač austrijske ekonomske škole², bio je po svom obrazovanju pravnik a ne ekonomist. U tekstu koji sledi hteo bih da se pozabavim pitanjem mere u kojoj je njegova misao u *Načelima nauke o narodnoj privredi* iz 1871. još uvek? i da li je uopšte? obeležena pravničkim pristupom; hteo bih ovo pitanje da istražim pre svega u svetlu tipičnih pojmova koji se u citiranom radu prvenstveno javljaju. Takođe će biti potrebno da se ispita da li je korišćeni pojmovni aparat u *Načelima nauke o narodnoj privredi* prvenstveno pravnički ili ekonomsko-teorijski i da li između dveju sfera postoje neke paralele ili ne. Razumljivo je da je građansko pravo ona oblast koja je najzanimljivija s obzirom na Mengerov subjektivizam³ u teoriji vrednosti, pa je to razlog zbog koga će ono biti u centru pažnje. U vezi sa ovim ne sme se izgubiti iz vida da ABGB (Opšti građanski zakonik *Allgemeines buergerliche Gesetzbuch*, u daljem tekstu AGZ kao skraćenica za *Austrijski građanski zakonik?* prim. prev.) važi od 1812 (obnarodovan 1811? prim. prev.), dakle od vremena Mengerovog studiranja i profesionalnog formiranja, te da važi i dan-danas.

Naporedo sa ovim mogla bi se istražiti i druga pitanja kao što je odnos pojma rada prema radnom pravu ili odnos Mengerovog „Učenja o novcu“ (osma glava *Načela...*) prema finansijskom pravu, no ja sam to zaobišao, s jedne strane zato što ti pojmovi nisu u središtu Mengerovog osnovnog doprinosa, a to je marginalistička teorija vrednosti, i s druge strane zato što bi to izišlo izvan okvira ovog rada.

Izbor moje teme posve je lično motivisan: ja sam i sam pravnik i makroekonomist i studirao sam pravo po? u suštini? istom nastavnom planu kao i Menger. Povrh toga, ova mi tema izgleda interesantna i zato što se austrijskoj školi ekonomske teorije? čiji su svi članovi studirali pravo? ponekad prebacuje da su odveć opterećeni pravničkim mišljenjem. Hennings je u ovom pogledu veoma jasan kad, govoreći o Boehm-Bawerku, između ostalog kaže da je navodno imao pravnički način razmišljanja (*lawyer's mind*) i da mu je bilo teško da razmišlja u drugim konceptima sem kroz jasno razgraničene kategorije ili slučajeve (*found it difficult to think in terms other than disjunct categories or cases*)⁴. Sličnu formulaciju

1 Ovaj tekst se temelji na jednom radu okončanom na Institutu za narodnu privredu Univerziteta u Gracu. Autor bi lelele srdačno da se zahvali g. prof. dr Heinzu Kurzu za podsticaj da se napiše tekst i za njegovo pažljivo pregledanje.

2 Postoji pravo obilje priloga za ovakvu karakterizaciju: od Philippovicha (1920), preko Hayeka (1968), str. XIIIff do Kurza (2000), ss. 127 ff, von Streisslera (1984) str. 2, preko Henningsa (1987), str. 225 do Salerna (2003), ss. 1 ff, kao i mnogih drugih.

3 Kurz/Sturn (1999), str. 64.

4 Hennings (1987), str. 225.

ima i Garrison, Boehm-Bawerk rezonuje kao ekonomista a izvodi argumentaciju kao pravnik (*Boehm-Bawerk reasons like an economist and argues like a lawyer*)⁵.

Istraživanju samog upravo najavljenog predmeta prethodiće kratak opis Mengerovog formiranja i nastanka austrijske škole ekonomske teorije.

2. O PROFESIONALNOM FORMIRANJU KARLA MENERA

Carl Menger (1840-1921) pripada naraštaju pravnika-ekonomista. U vreme njegovog univerzitetskog studiranja (Beč 1859-1860, Prag 1860-1863, Krakov 1866-1867)⁶ u Austriji još nisu postojali specijalizovani ekonomski studijski programi.

U to vreme još nije bilo zasebnog studijskog programa iz oblasti ekonomije, odnosno makroekonomije. Tada se makroekonomija ili? kako se tada govorilo? nacionalna ekonomija izučavala u okviru studija prava, i to kao jedno od stručnih usmerenja u okviru odseka za tzv. državne nauke. Kada se Menger upisao na pravni fakultet, važio je poredak studiranja i polaganja državnog ispita koji je kod cara iznudio tadašnji savezni ministar kulture i obrazovanja Leo Graf Thun-Hohenstein nasuprot birokratskom otporu u odgovarajućoj državnoj administraciji⁷. Thun-Hohensteinov sistem studiranja potisnuo je prethodni sistem Franza von Zeilera iz 1810, potpuno je preuredio ceo nastavni plan i sistem ispitivanja i, nipošto na poslednjem mestu, nastojao je da uspostavi tešnju vezu sa nemačkim svetom nauke⁸. Ovaj studijski poredak je u obliku nastavnog plana za pravne nauke važio od 5. jula 1972. godine? doduše nekoliko puta noveliran u detaljima, ali u osnovnim crtama ne mnogo promenjen? i bio je još uvek na snazi za studente koji su se upisali u zimskom semestru 1981/82. godine, tako da sam i ja studirao po njemu.

Makroekonomija je, prema tom nastavnom planu, bila među specijalnostima trećeg odseka na kome su se izučavale državne nauke. Tada je to bila specijalnost? kao primer može da posluži način na koji je formulisan tzv. rigorozni plan od 15. aprila 1872, poznat pod šifrom RGBI 57, a posebno &2 br. III? označena kao „politička ekonomija (tj. makroekonomija i nauka o finansijama)“⁸. Zanimljivo je da je ista specijalnost, kada se radilo o državnom ispitu, osamdesetih godina XX stoleća, bila razdvojena na dve posebne specijalnosti pod nazivom „makroekonomija i ekonomska politika uključujući i socijalnu politiku“ i „nauka o finansijama sa posebnim osvrtom na austrijsko finansijsko pravo“.

5 Garrison (2003), str. 2.

6 Hayek (1968), str. XII.

7 Ogris (1996), str. 50.

8 Wallner, str. 2.

Makroekonomija je sa trećeg odseka premeštena na prvi tek sa nastavnim planom od 2. marta 1978. koji je važio od zimskog semestra 1981/82., pod šifrom BGBI 140, i to pod nazivom *Osnovi makroekonomije i makroekonomske politike*. Na drugom odseku postoje tako, između ostalog, izborni predmeti *Makroekonomija i ekonomska politika* i *Nauka o finansijama*.

Vratimo se Carlu Mengeru. Rođen je u Neu-Sandezu u Galiciji (danas Nowy Sacz u Poljskoj), kuda se njegova činovnička porodica uputila iz Egera u Češkoj pre svega dve generacije⁹. Karl Menger se opredelio za studiranje prava, baš kao i njegova braća Anton i Max. Anton Menger je uostalom ostao veran pravnoj struci, kasnije je postao profesor na bečkom Pravnom fakultetu, gde je uglavnom predavao procesno pravo (pravni postupak? prim. prev.)¹⁰. Anton Menger je postao poznat po svom spisu *Pravo na puni radni doprinos u istorijskoj perspektivi* objavljenom 1886. u kome se on izjasnio za institucionalno obezbeđen pravni zahtev za pravičnu? punu? naknadu rada i za egzistencijalni minimum¹¹. Ovakav mu je stav s jedne strane doneo kvalifikaciju „katedarskog socijaliste“¹², a s druge strane oštro suprotstavljanje marksista koje je Anton Menger kritikovao sa socijalističkih pozicija koje se nisu oslanjale na Karla Marxa. Tako napadnut on je iznova okarakterisao marksizam kao „ekonomsko-teorijski ograničeno shvatanje istorije“¹³ i time je marksizmu izravno porekao svojstvo jedne privrednonaučne discipline.

Veliki interes za opšteprivredna pitanja, za specijalnost njegovog brata Carla, može se Antonu Mengeru poreći sa isto toliko malim opravdanjem kao i trećem bratu Maxu, koji se kao poznati liberalni parlamentarac takođe bavio socijalno-političkim problemskim kompleksima.¹⁴

Nakon što je diplomirao na pravu, Carl Menger se najpre angažovao kao novinar u Lembergu u Galiciji (danas Ljvov u Ukrajini), a potom u Beču pri „Bečkim novinama“ (*Wiener Zeitung*) gde je pisao o raznim privrednim temama i sa- stavljao analize tržišta. Novinarsku karijeru Menger je prekinuo da bi polagao rigo-rozu na Krakovskom univerzitetu, gde je i promovisan 1867. godine.¹⁵ Njegov dalji razvitak odveo ga je u Odeljenje za štampu austrijskog Ministarskog veća.¹⁶

9 Hayek (1968), str. XI.

10 Ogris (1996), str. 50.

11 Caroni (1987), str. 215.

12 Ogris (1996), str. 50.

13 Caroni (1987), str. 215.

14 Hayek (1968), str. XII, Salerno (2003), str. 2.

15 Salerno 2003), str. 2.

16 Hayek (1968), str. XII.

3. NAČELA NAUKE O NARODNOJ PRIVREDI I NASTANAK AUSTRIJSKE ŠKOLE EKONOMSKE TEORIJE

Menger je često u vezi sa svojom novinarskom aktivnošću konstatovao da postoji upadljiv kontrast između tradicionalne teorije vrednosti i onih činjenica koje iskusni poslovni ljudi drže za praktično relevantne¹⁷. Od jeseni 1867. godine, od svoje promocije, posvetio se Menger temeljnoj obradi ovog pitanja sa ciljem da stvori jedinstvenu i konzistentnu teoriju cena, tj. teoriju koja će se zasnivati na jedinstvenom načelu formiranja relativnih cena i raspodele dohotka¹⁸. Tako je do 1871. nastala knjiga koja je predmet našeg istraživanja, koja je upravo postala „osnivačko delo austrijske ekonomskoteorijske škole“¹⁹. Izričito istaknuti princip na kome se teorija vrednosti i cena temeljila jeste princip retkosti²⁰, iako Menger ovaj termin sam uopšte ne koristi nego govori o tome da je raspoloživa količina dobara manja od ljudske potrebe za njima²¹. Taj tako upečatljiv pojam retkosti bio je u terminologiju na nemačkom jeziku uveden tek u radovima Friedricha von Wiesera, budući da je on generalno nastupao kao „jezički moćan stvaralac i posrednik“ u kreiranju ekonomskoteorijskih termina²². Konačno, od njega potiče i reč *granična korisnost*, i pored toga što je odgovarajući misaoni razvoj bio u prvom redu Mengerova zasluga i jedan od osnovnih elemenata njegovih *Načela*.

Menger je uručio *Načela* objavljena 1871. kao spis za habilitaciju na Bečkom univerzitetu, što mu je 1872. donelo privatnu docenturu. Godinu dana kasnije postao je vanredni profesor, a 1876. postaje tutor naslednog princa Rudolpha. Car je Karla Mengera 1876. imenovao za redovnog profesora političke ekonomije na bečkom Pravnom fakultetu²³. U to vreme skupljaju se oko Mengera prve pristalice, uključujući Friedricha von Wiesera i Eugena von Boehm-Bawerka, sledbenici čiji su radovi zajedno sa Mengerovima poslužili kao osnova za naziv tek nastale austrijske škole²⁴. Boehm-Bawerk je habilitaciju dobio 1880. u In-sbrucku svojim radom o nauci o robi, a Wieser 1883. kod Mengera u Beču radom *O poreklu osnovnih zakona ekonomske vrednosti*, pravim „programatskim radom austrijskog marginalizma“²⁵. Do kraja sedamdesetih i početka osamdeset-

17 Hayek (1968), str. XII, Salerno (2003), str. 2.

18 Streissler (1984), str. 3, Kurz (2000), str. 130; isto tako i sam Menger (1871), ss. X, XIX, 143 ff.

19 Kurz (2000), str. 129.

20 Kurz (2000), str. 130.

21 Menger (1871), str. 56.

22 Kurz/Strun (1999), str. 59.

23 Salerno (2003), str. 3.

24 Streissler (1987), str. 921, Hennings (1987), str. 225.

25 Kurz/Sturn (1999), str. 62.

tih godina važila je čuvena izreka Ludwiga von Misesa da do tada nije postojala austrijska škola nego isključivo škola Karla Mengera.²⁶

Uostalom, atribut *austrijska škola* bio je ovom krugu prišiven od strane protivničke istorijske škole koja je vladala u Nemačkoj i čiji je predvodnik bio Gustav von Schmoller, a trebalo je da bude pežorativan naziv²⁷, nešto slično imenici *uholaža*²⁸. Trebalo je da taj naziv austrijsku školu obeleži kao nazadnu, kao doktrinu u stilu i znaku Metternicha²⁹. Ne ostaje ni Mises dužan istorijskoj školi: za nju kaže da je ekonomske nauke „degradirala na nesistematičnu, loše skrpljenu kolekciju različitih krnjataka znanja...špikovanu podrugljivim primedbama o greškama...klasične škole“ (*degenerated into an unsystematic, poorly assorted collection of various scraps of knowledge...larded with deprecatory remarks about the errors...of the classical school*)³⁰. On ide čak toliko daleko da istorijskoj školi prebacuje da je prokrčila put nacionalsocijalizmu³¹. I mnogobrojni drugi autori, čak i oni koji uopšte ne pripadaju austrijskoj školi, kao što je Eugen von Philippovich, kritički se izjašnjavaju o istorijskoj školi.³²

Do kraja osamdesetih godina XIX veka bile su Mengerove ideje, kao i stavovi drugih članova rastuće austrijske škole, prihvaćeni i izvan austrijske teritorije i nemačkog govornog područja, i to posebno u V. Britaniji, Francuskoj i SAD³³, i konačno su našli svoje čvrsto mesto u opštoj ekonomskoj teoriji³⁴. Time je ona prestala da bude jedna specifično austrijska škola mišljenja; njen naziv je od tada počeo da služi za označavanje nastanka ovog istorijskog poglavlja naše nauke³⁵. Wicksell je uostalom smatrao da nijedna druga knjiga od Ricardovih *Načela* nije imala takav uticaj na razvitak nauke o privredi kao što je to bio slučaj sa Mengerovim *Načelima*³⁶.

4. PRISTUP POJMOVIMA

Egzaktnost terminologije od ogromne je važnosti za obe naučne discipline, za makroekonomiju i za pravnu nauku, kao i generalno za svaku naučnu disci-

26 Mises (1984), str. 3.

27 Vanberg (1987), str. 636.

28 White (1988), str. 6.

29 Mises (1984), str. 1.

30 Mises (1984), str. 8.

31 Mises (1984), ss. 13, 14, 20.

32 Philippovich (1920), str. 49.

33 Salerno (2003), str. 3.

34 Kurz (2000), str. 126.

35 Mises (1984), str. 126.

36 Citirano prema White (1988), str. 4.

plinu. Bez takve tačnosti naučni radovi nisu uopšte mogući, pa se stoga naučni jezik nužno podiže iznad nivoa svakodnevnog govora³⁷. U prirodi je stvari da su u pravnoj nauci mnogi, u stvari gotovo svi pojmovi dati kroz postojanje pravnih tekstova, i da pojedinačnom naučniku ne preostaje nikakva mogućnost, nikakav manevarski prostor, da ih oblikuje prema sopstvenom nahodjenju. Jemstvo se uvek naziva jemstvo jer ga je tako imenovao paragraf (u daljem tekstu ova reč se kratko označava sa &) 922 AGZ i ono što sledi, čak i ako bi neki pravnik bio mišljenja da bi neka druga reč bolje izrazila suštinu ovog pravnog instituta. Jedva da je to slučaj u drugim naukama, uključujući i ekonomiju, da predodređenost pojmovna bude opredeljena vannaučnim normama kao što su zakonski tekstovi. Postoji doduše i ovde jedna dalekosežno postavljena i u širokim krugovima korišćena terminologija, ali je pojedinačni autor ipak mnogo slobodniji u izboru termina koji za pojmove po njegovom mišljenju najbolje odražavaju odgovarajuću, opisivanju namenjenu sadržinu³⁸. Evo i primera: Menger naziva dobra za neposredno zadovoljavanje ljudskih potreba „dobra prvog reda“³⁹; Streissler ih naziva „neposredna potrošna dobra“⁴⁰. Dve različite reči sa istom tehničkom sadržinom. Evo i obrnutog primera: kad, npr., Schumpeter govori o preduzetniku⁴¹, on ima na umu nešto sasvim drugo u odnosu na većinu svojih kolega (naime ne preduzetnika u uobičajenom smislu, nego kreatoru novih kombinacija koji pokreće i oslobađa privredni razvoj)? ista reč a različita sadržina.

Lako je razumeti zašto su ove pojave još brojnije kad se radi o jednoj relativno mladoj nauci koja svoju naučnu arhitektoniku tek treba da razvije, kao što je bio položaj u kome se našao Menger⁴². Čuveni primer za postepenu gradnju takvih pojmovnih određenja jeste pojam rektosti, koji je skovao Wieser⁴³, a čija se sadržina javlja već kod Mengera, iako u znatno zamršenijoj formulaciji? da je kod takvih dobara potreba veća od raspoložive količine⁴⁴. A da se i ne govori o još zaobilaznijem mengerovskom opisu tehničkog značenja koje se od Wiesera nadalje pregnantno naziva graničnom korisnošću⁴⁵ Naučni termini oblikuju se konačno samo tokom vremena putem „eksplicitno usaglašenih pravila“⁴⁶. U skladu sa tim citira Schumpeter jednu Mengerovu reč, u vezi sa kojom ne postoji pravo slo-

37 Giesen/Schmid (1977), str. 17 f.

38 Schumpeter (1926), str. 76.

39 Menger (1871), str. 8 ff.

40 Streissler (1984), str. 5.

41 Schumpeter (1926), str. 110 ff.

42 Hayek (1968), str. XX.

43 Kurz/Sturn (1999), str. 59.

44 Menger (1871), str. 51 i na brojnim drugim mestima.

45 Kurz/Sturn (1999), str. 56; Hayek (1968), str. XIV.

46 Giesen/Schmid (1977), str. 19.

bodnog terminološkog određivanja pojmova, kod koje već postoji termin za pojam nastao u praksi⁴⁷. Schumpeter uostalom veoma lepo zaključuje kako je s jedne strane važna primena egzaktno terminologije u ekonomskoj nauci⁴⁸, ali kako bi s druge strane bilo besmisleno upuštati se u pojmovno cepidlačenje⁴⁹.

Logično je i prirodno da nučni pojmovi u različitim disciplinama budu različito primenjivani, te da, npr., pojmovi *dobro*, *stvar*, *posed* u ekonomiji mogu da predstavljaju nešto posve različito nego u pravu. U tekstu koji sledi biće razmatrane takve razlike ili analogije.

5. POJAM DOBRA

Ovaj pojam stoji sasvim na početku Mengerovog dela, naime već u naslovu prve glave⁵⁰. Kod Mengera su dobra definisana na sledeći način: „Stvari koje imaju sposobnost da budu stavljene u uzročnu vezu sa zadovoljavanjem ljudskih potreba karakterišemo pojmom *korisnost*, a ukoliko tu uzročnu vezu prepoznamo i u isto vreme smo u stanju da stvari o kojima je reč zaista stavimo u službu zadovoljavanja naših potreba, nazivamo ih dobrima“. U onom što sledi Menger precizira da neka stvar onda postaje *dobro* kad se poklope četiri pretpostavke: ljudska potreba; svojstva stvari da ih zadovolji; ljudska svest o ovoj vezi; i mogućnost raspolaganja tom stvari⁵¹.

Dobro ima izvanredno važno značenje u *Načelima* i vrlo često se javlja. Prva dva poglavlja posvećena su isključivo raspravi različitih aspekata značenja pojma *dobro* u ekonomskom, a naročito u mikroekonomskom kontekstu⁵², kao što austrijska škola generalno naglašava mikroekonomsku zasnovanost⁵³. Menger iscrpno raspravlja pitanja u vezi sa dobrima različitog reda, u vezi sa „kazuálnim spletom“ u odnosu na zadovoljavanje potreba⁵⁴, te pitanja o vezi između kauzaliteta i vremena, o potrebi za dobrima i o razlici između ekonomskih i neekonomskih dobara.

Kad je posredi reč *stvar* i *dobro*, pravnik najpre pomisli na pojam *stvari* koji u građanskom pravu ima centralno mesto. Član 285 AGZ definiše kao „stvar...sve

47 Schumpeter (1926), str. 186.

48 Schumpeter (1926), str. 177 ff.

49 Schumpeter (1926), ss. 175, 181.

50 Menger (1871), str. 1 ff.

51 Menger (1871), str. 3.

52 Menger (1871), ss. 1-70.

53 Za Mengera: Hayek (1934), s. XIX; za Boehm-Bawerka: Garrison (2003), s. 3; za Wiesera: Kurz/Sturn (1999), str. 75.

54 Menger (1871), str. 18.

što se razlikuje od ličnosti i što služi ljudskoj potrebi⁵⁴. Ovu striktnu definiciju ne odbacuju ni Koziol/Welser⁵⁵. Orijetisan na pojam stvari koji dolazi iz rimskog prava⁵⁶, Ogris, koji potiče iz nemačkog prava, stavlja u ovom definicionom kontekstu poseban naglasak na mogućnost ovladavanja⁵⁷? što je i u rimskom pravu i u AGZ vrlo često podrazumevano, ali nije baš izričito izneto.

Na osnovu ovog širokog pojma stvari u građanskom pravu pravnici su elemente koji pripadaju toj širokoj kategoriji dalje klasifikovali, pri čemu je za nas zanimljiva razlika između telesnih i netelesnih stvari. Rimsko pravo je prvobitno u suštini tretiralo samo telesne stvari? *quae tangi possunt*? kao stvari, ali je kasnije obuhvatilo i netelesne stvari kao što su prava i pružanje usluga⁵⁸. U nemačkom pravu zapaža se sličan razvoj: najpre su to bile „stvari koje su dostupne čulima“, a od srednjeg veka kao stvari se tretiraju i prava koja odbacuju dugoročni prinos⁵⁹. Austrijski građanski zakonik sledi širi pojam stvari, a nemački Građanski zakonik (*Bürgerliches Gesetzbuch*? BGB? prim. prev.), nasuprot tome, ponovo ga u suštini sužava na telesne stvari.

Dalje pravne distinkcije (stvari koje se daju i one koje se ne daju predstavljati, potrošne i nepotrošne stvari itd.) ne treba dalje da nas zanimaju, kao ni razlikovanje između pokretnih i nepokretnih stvari; međutim, sam Menger drži da „nepokretnosti nemaju neko posebno mesto u krugu dobara“, jer one baš kao i druga dobra mogu da služe zadovoljavanju potreba⁶⁰. Može se prihvatiti da po Mengeru za neko dobro moraju da budu zastupljena četiri pomenuta svojstva, a to može da bude slučaj kako kod telesnih stvari tako i kod netelesnih (prava, pružanje usluga).

Na pravnom području opet ne dolazi do izražaja razlika između ekonomskih i neekonomskih dobara⁶¹ do koje je Menger toliko držao a koja u njegovoj teoriji vrednosti dobija značenje po osnovu toga što neekonomska dobra nemaju vrednost jer ne stoje ni u kakvom odnosu sa zadovoljavanjem ljudskih potreba⁶². Ali to je sasvim logično jer sam Menger, a sa njim i austrijska škola, postulira da vrednost nije nešto imanentno dobrima, ne predstavlja neko njihovo svojstvo, nego se temelji na jednom subjektivnom ljudskom prosuđivanju⁶³, pri čemu se

55 Koziol/Welser (1979) II, str. 5.

56 Hausmaninger/Selb (1981), str. 169.

57 Ogris (1995) II, str. 116.

58 Hausmaninger/Selb (1981), str. 169.

59 Ogris (1995) II, str. 119.

60 Menger (1871), str. 143 ff.

61 Menger (1871), str. 51 ff.

62 Menger (1871), str. 80.

63 Menger (1871), str. 86, Philipovich (1920), str. 245, Kurz/Sturn (1999), str. 64.

sasvim prirodno opseg raspoložive mase dobara javlja kao jedan od činilaca subjektivne vrednosti.⁶⁴

Građansko pravo uistinu ne poznaje pojam apstraktne stvari (*Ding* - prim. prev.); usled toga Koziol i Welser stalno ga stavljaju pod navodnike kad ga uopšte i upotrebljavaju⁶⁵. No, građansko pravo poznaje veoma dobro pojam stvarnih prava (*den Begriff der dinglichen Rechte*), pri čemu se radi o takvim pravima koje osiguravaju neposrednu vlast nad nekom stvari (*Sache*)⁶⁶. To su dakle stvarna prava, prava na stvari, koja deluju prema svakome (za razliku od obligacionih prava koja deluju samo prema određenim pravnim subjektima) i koja nad nekom stvari obezbeđuju ovlašćenja raspolaganja⁶⁷. Austrijski građanski zakonik koristi i termin prava nad stvarima kao stvarna prava nad njima. Nema potreba da se za naše svrhe ova rasprava dalje produbljuje.

Konačno je i sam pojam *dobra* u građanskom pravu od interesa u vezi sa Mengerovom kvalifikacijom dobara. I ovde treba konstatovati da je izraz *dobro* u pravnoj terminologiji veoma sužen. Pojam *dobra* javlja se u AGZ s jedne strane kao pojam javnog dobra prema § 287 gde je ono definisano kao „(skupina - prim. prev.) stvari koje su na raspolaganju za korišćenje svim članovima države, kao što su putevi, reke, vodotoci, luke i morske obale“, tj. omogućena je njihova zajednička upotreba⁶⁸. S druge strane, pojam *dobra* javlja se i u definiciji zajednice dobara, §§ 1175 ff AGZ, kao i u onima koji se odnose na bračna stvarna prava, §§ 1218 ff AGZ, ali uvek u složenicama ili praćeni pridevima (kao npr. „izdvojeno dobro“ koje ne pripada kapitalu jednog društva u građanskom pravu; ili kao „bračno dobro“ koje supruga predaje mužu za podmirenje izdataka u vezi sa sklapanjem braka). Tačna kategorizacija pojma *dobro* u građanskom pravu je zaista teška. Izgleda da se ono u svakom slučaju mora svesti na zbirnu stvar, te tako na „skupni pojam koji označava više pojedinačnih stvari koje se tretiraju kao jedna stvar i za koje je uobičajeno da se označavaju jednim zajedničkim nazivom“ (§ 302 AGZ), pri čemu Koziol i Welser navode kao primer stado, biblioteku ili robno skladište⁶⁹. Uostalom, ostaje sporna tačna pravna priroda zbirne stvari.⁷⁰

Takođe se ispostavlja da pojam *dobra* ima kod Mengera i u građanskom pravu potpuno različita značenja. Kod Mengera je to centralni pojam, a reč *dobro* ni-

64 Leube (1996), str. 92.

65 Koziol/Welser (1979) II, str. 2.

66 Koziol/Welser (1979) II, str. 2.

67 Bydlinski (1975), str. 29.

68 Koziol/Welser (1979) II, str. 7.

69 Koziol/Welser (1979) II, str. 14.

70 Ogris (1995) II, str. 118.

je u građanskom pravu nijednom jednoznačno definisana i uglavnom ima značenje jedne neodređene zbirne stvari. Pojam *stvari* (*Ding*), koji u Mengerovim definicijama ima svoju ulogu, u pravnoj oblasti na taj se način zapravo i ne javlja. Nasuprot tome, pojam *stvari*, na način na koji se javlja u pravnoj oblasti i gde ima središnju ulogu (*Sache*) uopšte se ne javlja na takav način u *Načelima*. Ipak ne treba previdati jedan vid paralelizma između *stvari* u građanskom pravu i *dobra* kod Mengera: naima da je predmet ljudske upotrebe kad je reč o *stvari* u pravu i da ima osobinu da zadovoljava ljudske potrebe kad je reč o *dobru* kod Mengera. AGZ izvlači jednu širu definicije, a Menger užu.

Takođe je očigledan zajednički misaoni pristup, odnosno jedna paralela, između građanskopravnog pojma *stvari* i Mengerovog pojma *dobro*, a to je stvarljanje u odnos prema čoveku: da bude u ljudskoj upotrebi, odnosno da ima osobinu da zadovoljava ljudske potrebe.

6. ČOVEK U CENTRU ZBIVANJA

Već u svojim beleškama za pripremu *Načela* Menger je promišljeno pisao da čovek stoji na početku i kraju svake privredne pojave i da je ekonomska nauka teorija o sposobnosti čoveka da zadovolji svoje potrebe⁷¹. Shodno ovoj programskoj izjavi, čovek se uvek javlja kao centralni element, kao u glavama u kojima Menger objašnjava ljudske potrebe i potrošnju⁷², ali, razume se, posebno u njegovoj teoriji vrednosti? tako, između ostalog, Leube sasvim prikladno svom članku o Mengeru daje naslov *Ja i vrednost*⁷³. On podržava Mengera u stavu da vrednost nije inherentna dobrima, nego naglašava sud koji čovek ima o značaju dobra za zadovoljavanje njegovih potreba, pa time i „subjektivni element“ i „subjektivni karakter“⁷⁴. Već sam govorio o efektnoj formulaciji ovog uvida koji je dao von Wieser. Menger uspeva da svoje obrazloženje vrednosti izvede iz pojma granične korisnosti upravo posredstvom ovih postavki⁷⁵? takvih koje je Schumpeter nazvao *metodološki individualizam*⁷⁶ i koje su Kurz i Sturn⁷⁷, dalje razvijajući Mengerovu misao, označili kao *vrednosnoteorijski subjektivizam*⁷⁸.

71 Prema Salerno 2003), str. 6.

72 Menger (1871), str. 35 ff.

73 Leube (1996), str. 91.

74 Menger (1871), ss. 86, 88, 119 i brojna druga mesta.

75 Walker (1993), str. 1 ff.

76 Schumpeter, Suština i osnovni sadržaj ekonomske teorije, Berlin 1908, citirano prema Vanberg (1997), str. 637.

77 (Kurz/Sturn (1999), str. 64.

78 Philippovich (1920), ss. 34, 245.

I u austrijskom građanskom pravu stoji u središtu čovek kao pravni subjekt, on je - govoreći savremenim jezikom - mera svih stvari⁷⁹. U tom duhu AGZ upravo programatski normira prirodnopravni koncept u svom & 16: „Svaki čovek ima prirodna, već samim razumom saglediva prava i zato se mora posmatrati kao osoba“. Koziol i Welser formulišu da je čovek tačka na koju se odnose i prava i dužnosti⁸⁰. Čovek je pravni subjekt a time i nosilac prava i dužnosti⁸¹. Ovaj se stav nalazi već u rimskom pravu, naravno ograničen time što nisu svi ljudi imali isti status i što stoga nisu u istom stepenu mogli da budu nosioci prava i dužnosti. Čak ni nemačko pravo nije sve do novijeg vremena polazilo od apsolutne i jednake pravne sposobnosti svih ljudi.⁸²

Postoji zanimljiv paralelizam između AGZ koji je inspirisan prirodnim pravom i Mengerovog odbacivanja istorijske škole: istorijska škola je poricala stav klasika da postoje opštevažeći - za svako vreme i za svaki narod - naučni zakoni i umesto toga je postulirala konkretnu, istorijom objašnjivu situaciju u određenoj zemlji i narodu⁸³. Zanimljivo je da je i u pravnoj nauci (ne samo u ekonomiji) u Nemačkom Rajhu postojala „istorijska škola“, koja je odbacivala postulat o opštoj važnosti prirodnog prava i isticala pravo koje je izraslo iz naroda i koje je „proizveo narodni duh“⁸⁴. Ova istorijska pravna škola ostavila je svoj merodavan pečat i na Nemačkom građanskom zakoniku (BGB) izglasanom 1896. godine, zbog čega on ima suštinski jaču nemačkopravnu nego prirodnopravnu orijentaciju, za razliku od AGZ koji je orijentisan na rimsko pravo.⁸⁵

Menger se, nasuprot istorijskoj školi ekonomske teorije, ponovo okreće shvatanju o opštoj važnosti ekonomskih naučnih iskaza⁸⁶. Smatram da je znakovito da on neke svoje ilustrativne primere (svesno? -) aktivira u SAD⁸⁷, na Karipskim ostrvima⁸⁸, u prašumi⁸⁹, u Burmi⁹⁰, u zabačenim oblastima istočne Evrope⁹¹ i drugde. I prirodno pravo, a sa njim i AGZ, prihvataju postavku o opštem važenju prava (& 16: „Svaki čovek...“) i isključuju svako ograničavanje na prostor i vreme.

79 Brauneder (1996), str. 53. 80 Koziol/Welser (1979) I, str. 41.

81 Hausmaninger/Selb (1981), str. 113 f.

82 Ogris (1995) I, str. 1 ff.

83 Mises (1984), str. 7 ff.

84 Brauneder (1996), str. 71.

85 Brauneder (1996), str. 77.

86 White (1988), str. 7.

87 Menger (1871), str. 15.

88 Menger (1871), str. 19.

89 Menger (1871), str. 82.

90 Menger (1871), str. 280.

91 Menger (1871), str. 236.

Središnje mesto čoveka kao pravnog subjekta logično se provlači kroz celo privatno pravo (*Zivilrecht* za razliku od *Buergerliches Recht* - prim. prev.). Meni se čini da je zanimljiva veza koju Mengerova *Načela* imaju sa uticajem ovog pojma *pravnog subjekta* na pravne poslove, jer Menger upravo posredstvom pravnih poslova, a osobito razmenom, objašnjava svoju teoriju granične korisnosti i vrednosti. Pravnici utvrđuju mogućnosti pravnog subjekta da svoje privatnopravne odnose sa okruženjem uređuje po sopstvenom nahođenju, a to je lična autonomija⁹². Svako samostalno određuje da li će i koja prava i dužnosti za njega biti zasnovana.⁹³

Ovo osobno oblikovanje odnosa je istovremeno suštinska pretpostavka u Mengerovoj teoriji. Ne ukazujući dodatno na privatnu autonomiju, Menger polazi od toga da privredni subjekti preduzimaju svoje transakcije radi zadovoljenja svojih potreba, i to slobodno, neometano i shodno sopstvenom nahođenju. To je zaista centralni element njegovog stava da ljudi postupaju tako da iz tih transakcija rezultuje što je moguće šire zadovoljenje njihovih potreba⁹⁴. Opet je, uostalom, Wieser, kao tvorac izraza *prakseologija*, našao odgovarajuću pregnantnu reč⁹⁵. Mengerov (i Wieserov) *vrednosnoteorijski subjektivizam*⁹⁶ nalazi svoj pandan u individualnoj autonomiji austrijskog privatnog prava.

7. POJAM ROBE

Prilično kasno u svojoj knjizi, tek u sedmoj glavi, Menger uvodi pojam *robe* i definiše ga kao „proizvode što ih proizvođač...drži pripremljene za razmenu“, odnosno kao „razmeni namenjena (ekonomska) dobra bilo koje vrste“⁹⁷. Budući da pojam nije posebno važan ni u Mengerovoj teoriji vrednosti (jer predstavlja tek potklasu pojma *dobro*) niti ima neki poseban značaj u pravnoj nauci, nema potrebe da produbljujemo ovu raspravu. Pojam robe gotovo da se i ne javlja u građanskom pravu, a u trgovinskom pravu on ima izvesno značenje u pravu kojim se reguliše konkurencija.⁹⁸

92 Koziol/Welser (1979) I, str. 71.

93 Bydlinski (1975), str. 32.

94 Menger (1871), str. 227 f.

95 Salerno (2003), str. 6.

96 Kurz/Sturm (1996), str. 64.

97 Menger (1871), str. 227 f.

98 Holzhammer/Rinner (1978), str. 178 ff.

8. DRŽAVINA I SVOJINA

Za pravnike je razlikovanje ova dva pojma apsolutni *sine qua non*. U & 309 AGZ kaže se: „Ko neku stvar ima u svojoj moći ili pritežanju, naziva se njenim imaoцем. Ako imalac drži stvar sa namerom da je kao svoju trajno zadrži, onda je on njen posednik. Državina (posed) obuhvata dakle dva elementa: faktičku vlast nad stvari i volju subjekta da je za sebe trajno zadrži; posed (državina) je faktička a ne pravna vlast nad stvari⁹⁹. AGZ opet sledi rimsko pravo¹⁰⁰ dok nemačka pravna tradicija sledi spoljašnju formu nekog stvarnog prava, ali i ona je sama po sebi pravo i uz to još može da se javi u brojnim oblicima¹⁰¹.

Nasuprot tome, svojinsko pravo je prema & 354 AGZ „ovlašćenje da se sa supstancom i korišćenjem (stvari - prim. prev.) ravna prema nahodanju, i da se iz toga isključi svako drugi“. Ideja se u & 362 dalje razvija tako da vlasnik „svoju stvar koristi prema sopstvenoj volji ; ili je može ostaviti neiskorišćenu, ... ili je uništiti ... ili na druge preneti, ili ... je sačuvati za sebe“. Radi se dakle o neograničenoj vlasti nad stvari, zaštićenoj u odnosu na svakog drugog¹⁰². AGZ i ovde sledi rimsko pravo koje, doduše, vlasničko pravo uopšte ne definiše, ali je obeleženo njegovom sadržinom¹⁰³. Nasuprot tome, nemačko pravo ne poznaje apstraktni pojam vlasništva, nego se usredsređuje na konkretnu stvar; povrh toga, ono propisuje različite vrste svojine kao što su nadsvojina, podsvojina, podeljena svojina, starateljska svojina itd. Karakteristično je pri tom da nemačko pravo nikad nije poznavalo neograničenu vlast nad stvari svojstvenu rimskom pravu i AGZ-u, nego je uvek postavljalo ograničenja i - kao što je slučaj sa nemačkim građanskim zakonikom koji je sav u duhu nemačke pravne tradicije? čak naglašavalo „društvene obaveze“ koje proističu iz vlasništva¹⁰⁴. Vlasništvo u objektivnom smislu treba razlikovati od svojinskog prava ili vlasništva u subjektivnom smislu: „Sve što nekome pripada, sve njegove telesne i netelesne stvari, čine njegovo vlasništvo“ (&353 AGZ).

Kako Menger primenjuje ove pojmove? U prvom poglavlju & 6 je naslovljen *Posed dobara*. Menger ga definiše kao „sveukupnost dobara koja jednom ekonomski aktivnom pojedincu stoji na raspolaganju za zadovoljavanje njegovih potreba“¹⁰⁵. On dodaje da se ne radi o nekoj proizvoljno nabacanoj količini nego

99 Bydlinski (1974), str. 90; Koziol/Welser (1979) II, str. 16.

100 Hausmaninger/Selb (1981), str. 175.

101 Ogris (1995) II, str. 128.

102 Koziol/Welser (1979) II, str. 35.

103 Hausmaninger/Selb (1991), str. 191.

104 Ogris (1995) II, ss. 138 ff.

105 Menger (1871), str. 31.

o jednoj strukturiranoj celini koja kao da, poput lika u ogledalu, odražava ljudske potrebe. Menger u narednim glavama piše da su ljudi tako mentalno orijentisani da pritežaju ono od čega zavisi zadovoljavanje njihovih potreba, pri čemu oni hoće što potpunije da zadovolje sopstvenu potrebu uz isključenje svih drugih ljudi¹⁰⁶. U nastavku Menger prelazi na „zaštitu poseda, osnovicu vlasništva“. Svojina i privreda imaju usled toga isto poreklo, naime činjenicu da su dobra oskudna (retka). Otud vlasništvo¹⁰⁷, po Mengeru, ne može pojmovno da se odvoji od privrede, a „društveni planovi reforme“ mogu razumno da imaju za cilj samo svrsishodnu raspodelu, ali nikad ukidanje vlasništva¹⁰⁸.

Vidi se da je Menger sa svojim apsolutnim i neograničenim isticanjem svojine (u subjektivnom smislu) očigledno sav okrenut rimskopravnoj-prirodno-pravnoj misli i da je konceptualno preuzima. Nasuprot tome, ograničenja karakteristična za nemačku pravnu misao i društvena odgovornost (kao atribut svojine - prim. prev.) u *Načelima* se ne javljaju. Shodno pravnom pojmovnom razgraničenju, Menger u poglavlju o posedu dobara polazi prečutno od toga da je posed (državina) dovoljan za zadovoljavanje potreba; ciljna faktička vlast nad stvari dovoljna je za njeno pritežanje u svrhu zadovoljavanja potreba; pitanje svojine na stvari koja je u pritežanju je pravno i ono ekonomistu ovde dalje ne zanima. Ovde su zapravo važne dve stvari: prvo, da društvo putem pravnog instituta *svojinsko pravo* stvori takav jedan trajan institucionalni poredak koji će ljudima omogućiti da svoje stvari koriste u procesu zadovoljavanja svojih potreba; i, drugo, da ovo zadovoljavanje potreba kao svojina bude i kratkoročno zaštićeno institutom zaštite poseda (državine) (zaštita poseda obuhvata najpre pravo na samopomoć prema § 344 AGZ, kao i proceduralno uređenu zaštitu shodno odgovarajućim zakonima). U tom slučaju zaštita poseda obezbeđuje pravni mir i razdeljuje uloge za jedan eventualni kasniji proces utvrđivanja vlasništva¹⁰⁹. Čini mi se da je u pitanju manja terminološka nedoslednost kad Menger na drugom mestu govori o tome da neekonomska dobra nisu kod ljudi predmet želje za uspostavljanjem svojine¹¹⁰, a zato što ih ljudi ne žele, neekonomska dobra nisu predmet nastojanja vezanih za zadovoljavanje potreba - jer volja da se stvar ima kao svoja spada u posed (državinu) a ne u vlasništvo.

106 Menger (1871), str. 32.

107 Menger (1871), str. 55 ff.

108 Menger (1871), str. 57.

109 Bydlinski (1975), str. 91; Koziol/Welser (1979) II, str. 30 ff.

110 Menger (1871), str. 60.

9. POJAM IMOVINE

Kao dopunu svojoj prethodno navedenoj definiciji *poseda dobara* Menger naziva „ukupnost ekonomskih dobara koja jednom privrednom subjektu stoje na raspolaganju ... njegovom imovinom“¹¹¹; on ovde, za razliku od definicije *poseda dobara*, isključuje neekonommska dobra i ubraja samo ona dobra koja su, kako bi rekao Wieser, retka. Imovina se tako javlja kao mera stepena u kome privredni subjekt, za razliku od drugih, može da zadovoljava svoje potrebe¹¹².

U privatnom pravu pojam imovine se povremeno javlja, kao kod zajednice dobara (§§ 1175 ff AGZ), u pravu na naknadu štete (kao šteta na imovini §§ 1293 ff AGZ), ili u naslednom pravu¹¹³. Nijedna od ovih kategorija nema, međutim, ništa zajedničko sa Mengerovim gorenavedenim pojmom imovine. Ne postoji opšti pojam imovine koji bi se provlačio kroz privatno pravo.

10. UGOVOR O RAZMENI I KUPOVINI

Ovi tipovi ugovora spadaju u dvostrane pravne poslove, i to u sinalagmatične, tj. takve pri kojima, po logici pojmovnog određenja, prava i obaveze nastaju na strani oba ugovorna partnera¹¹⁴. Pravni posao je instrument pomoću koga se potvrđuje već pomenuta individualna autonomija, što znači da pravni subjekti svojom voljom izazivaju pravne posledice¹¹⁵. Oni konkretni pojavni oblici kupoprodajnog ugovora i ugovora o razmeni koji nas interesuju po svojoj su koncepciji veoma slični. Kod kupovine radi se o tome da se „neka stvar za određenu sumu novca prepusti nekom drugom“ (§ 1053 AGZ). Radi boljeg razumevanja razmene robe uz cenu¹¹⁶, Koziol i Welser govore da je, naravno, i novac stvar (pri čemu AGZ ne koristi termin *roba*, a Bydlinski govori o razmeni kupljene stvari za kupovnu cenu¹¹⁷. Rimsko pravo sasvim prikladno označava ovaj tip ugovora dvostrukim izrazom *emptio venditio*. Ugovor o kupovini se realizuje putem saglasnosti o kupovanoj stvari i kupovnoj ceni. Po sili ove saglasnosti nastaje na strani kupca pravo da zadrži kupljenu stvar koja mu je prenesena, a isto tako i obaveza da položi iznos koji odgovara kupovnoj ceni. Na strani prodavca nastaje pravo da zadrži iznos isplaćen po osnovu kupoprodajne cene, kao i obaveza da

111 Menger (1871), str. 70.

112 Menger (1871), str. 72.

113 Bydlinski (1974), str. 105.

114 Koziol/Welser (1979) I, ss. 84, 163.

115 Bydlinski (1974), str. 32.

116 Koziol/Welser (1979) I, str. 266.

117 Bydlinski (1974), str. 32.

prodatu stvar preda kupcu¹¹⁸. Kupoprodajni ugovor takođe spada u konsensualne ugovore, jer obavezujuće delovanje nastaje kroz saglasnost volja. Ovaj potonji aspekt Menger, kao subjektivist u teoriji vrednosti, naglašava izričito¹¹⁹. Sasvim primereno u karakterizaciji konsensualnog ugovora AGZ ponovo sledi rimsko pravo¹²⁰, a ne nemačko sa njegovim formalističkim zahtevima¹²¹.

Ugovor o razmeni je predavanje „jedne stvari za neku drugu“ (& 1045 AGZ), što Ogris pojašnjava sintagmom „roba za robu“¹²². Tako se pokazuje da su oba instituta, kupoprodaja i razmena, međusobno srodni još od vremena rimskog prava. Danas se sa Koziolom i Weslerom govori čak i o tome da je ugovor o kupoprodaji u stvari samo jedna potklasa ugovora o razmeni¹²³. U isti koš ove ugovore stavlja i Menger kad kaže da u jednom? narodnoprivrednom? smislu pojam razmene obuhvata i kupoprodaju, pa čak i institute kao što su najam i zakup (prepuštanje uz naknadu svoje stvari za upotrebu, odnosno upotrebu i korišćenje)¹²⁴. To je dosledno razvijanje misli koju sam naveo već povodom teme poseda: jedno dobro može isto tako služiti zadovoljavanju određenih potreba kad pojedinac nad njim nema puno pravo, nego samo pravo upotrebe, odnosno korišćenja.

Carl Menger posvećuje četvrtu glavu *Načela* „učenju o razmeni“¹²⁵. On najpre ukazuje na to da sklonost ljudi ka razmeni, koju je pretpostavio Adam Smith, nije osnova razmene nego da se ona sastoji u tome što ljudi razmenjujući dobra mogu bolje da zadovolje svoje potrebe i da je zapravo granična vrednost razmenjenih dobara manja od onih koje u razmeni primaju¹²⁶. Menger dakle posmatra ekonomsku stranu razmene i čak piše o „ekonomskoj razmeni“¹²⁷ da bi je razgraničio od pravnih postavki. Premda Menger polazi od građanskopravnog ugovora o razmeni, stalo mu je u tome da pokaže da mu je namera nešto drugo nego kod pravnika: on hoće da pokaže zašto se razmenjuje i to saznanje hoće da ugradi u svoju teoriju vrednosti. Pravna strana se prećutno pretpostavlja - postupanje shodno volji izričito pominje ukratko - ali bliže ne razrađuje. U isto vreme prećutno se polazi od sinalgamatične zamisli da niko ko ekonomski misli u stilu Mengera ne bi dato dobro preneo nekom drugom ako za njega ne bi dobio neko drugo dobro koje mu obećava bolje zadovoljenje potrebe. To *do ut des (dajem da*

118 Koziol/Welser (1979) I, str. 268.

119 Menger (1871), str. 158.

120 Hausmaninger/Selb (1981), str. 279 ff.

121 Ogris (1995) II, str. 227.

122 Ogris (1995) II, str. 226.

123 Koziol/Welser (1979) I, str. 281.

124 Menger (1871), str. 159.

125 Menger (1871), str. 153 ff.

126 Menger (1871), str. 156.

127 Menger (1871), str. 159.

daš - prim. prev.) rimskog pravника Paulusa, pomoću koga objašnjava suštinu sinalgamatičnosti¹²⁸ dolazi kod Mengera do punog izražaja.

11. ODGOVARAJUĆA CENA

Peta glava *Načela* posvećena je takođe jednoj centralnoj temi u Mengerovoj teorijskoj konstrukciji, naime „učenju o ceni“. Mengera zanima pitanje kako dolazi do formiranja konkretne cene. On pri tom odlučno odbacuje klasičnu teoriju koja cenu objašnjava troškovima proizvodnje¹²⁹. On u stvari teoriju koja se na to odnosi direktno preokreće: vrednost ne nastaje pojavom troškova, nego troškovi nastaju zato što dolazi do pojave vrednosti, zato što za nekim dobrom postoji želja¹³⁰. Cena po Mengeru nije nešto što bi imalo da se izračuna na osnovu vanjskih okolnosti, nego ponovo odslikava značenje ekonomske (granične) koristi koju pojedinci pripisuju (datom dobru? prim. prev.) zarad zadovoljenja potrebe koje valja postići¹³¹. Zbog toga u pogledu formiranja cena i alokacije dobara postoji „potpuna analogija“ između monopolskih tržišta i onih sa savršenom konkurencijom; na cenu utiče samo količina ponuđenih dobara ali ne i to da li ponuda dolazi od jednog monopoliste ili mnogih ponuđača¹³². Za razliku od ekonomije, monopol je u pravnoj sferi samo granična tema koja je zanimljiva jedino utoliko što monopolista nudi stvari koje su svakom potrebne. Postoji prinuda sklapanja odgovarajućih ugovora¹³³ što daje mogućnost suprotstavljanja blokadi koju monopolist eventualno nametne¹³⁴. U šestoj glavi svojih *Načela* Menger zaključuje da razlika između upotrebne i prometne vrednosti, koju su klasici prihvatili kao posebno značajnu, predstavlja samo različite pojave vrednosti, različite stepene već izvedene „jedne opšte pojave vrednosti“¹³⁵.

Sa ovom svojom teorijom cena Menger je mnogo bliži građanskopravnim razmatranjima nego klasičnim ekonomistima Smithu i Ricardu koji cenu objašnjavaju troškovima proizvodnje¹³⁶. Doduše, Menger se detaljnije bavi pitanjem troškova u svom „Zakonu komplementarnih dobara“¹³⁷, ali pri tom ostaje na staništu da cenu određuje granična korisnost koju očekuje ekonomski angažova-

128 Hausmaninger/Selb (1981), str. 314.

129 Schumpeter (1926), str. 82; Kurz (2000), str. 131.

130 Kurz (2000), str. 133.

131 Menger (1871), str. 178.

132 Menger (1871), str. 204.

133 Koziol/Welser (1979) I, str. 99.

134 Holzhammer/Rinner (1978), str. 215.

135 Menger (1871), str. 218.

136 Philippovich (1920), str. 244 ff.

137 Kurz (2000), str. 135.

ni pojedinac. Naravno, privatno pravo se ne bavi pitanjem kako tačno nastaje cena; ono je pretpostavlja kao datu pojavu. Ono se, kad je reč o ceni, zadovoljava postavljanjem različitih pravila, npr. ko mora da snosi rizik kad kupljena stvar slučajno propadne („rizik u vezi sa cenom“, §§ 1048 ff AGZ); pod kojim okolnostima se može tražiti smanjenje cene (pravne posledice manljivosti, § 932) ili kad posao postaju ništav (kao u slučaju zelenaštva, § 879), itd. Ipak u oblasti prava cena („iznos novca“ u § 1053 AGZ) stoji u neposrednom odnosu sa kupljenom stvari, odnosu koji izrasta iz saglasnosti volja dvaju ugovarača o stvari koja se promeće i o kupoprodajnoj ceni. Naravno, to ne znači da bi cena svake kupljene stvari bila doista određena pregovaranjem ugovornih partnera, ali mora se kao eminentan istaći element formiranja posredstvom volje. Ako je cena neke robe tako visoka da alternativna upotreba odgovarajućeg iznosa obećava veći stepen zadovoljavanja potreba nego pribavljanje kupovne stvari o kojoj je reč, razmena će po Mengeru izostati, odnosno prema građanskom pravu neće biti postignuta saglasnost o kupovnoj stvari i o kupoprodajnoj ceni.

Važno je da treba izbegavati da „iznos novca“ iz § 1053 AGZ bude doslovno shvaćen isto onoliko koliko i odredba iz § 1054 po kojoj bi cena morala da se sastoji u „gotovom novcu“. Žiralni novac, vrednosni papiri itd. takođe postižu svrhu¹³⁸. Ako se protivčinidba, tj. cena, sastoji od nečega drugoga nego što je novac, „ateriram“ na ugovor o razmeni. Novac je za Mengera „najpodesnije sredstvo za uobličavanje delova imovine pomoću kojih posednik... ima nameru da posredstvom zamene pribavi“ druga dobra, on je „prirodno sredstvo za predstavljanje mase dobara namenjene razmeni“¹³⁹, i to opet za svrhe budućeg zadovoljavanja potreba. Menger upućuje izričite zamerke Turgotovoj teoriji prema kojoj je novac tobože izraz i mera prometne vrednosti nekog dobra¹⁴⁰. Novac je takođe od samog nastanka jedna privredna pojava i „nije državni pronalazak, nije proizvod nekog zakonodavnog akta“; on dobija „karakter univerzalnog sredstva za predstavljanje drugih roba“ tek kad država neko dobro sankcioniše kao novac¹⁴¹. Kako Menger ovde novac kvalifikuje kao jedno dobro (sa posebnim osobinama), on ga ponovo približava pojmu stvari u privatnom pravu, tako da je zbog toga i novac stvar.

138 Koziol/Welser (1979) I, str. 267.

139 Menger (1871), str. 227 ff.

140 Menger (1871), str. 272.

141 Menger (1871), str. 259 f.

12. ZAKLJUČAK

U ovoj prezentaciji trebalo je istražiti da li su stavovi u *Načelima nauke o narodnoj privredi* Carla Mengera obeleženi pravničkim mišljenjem, pošto je on po svom obrazovanju bio pravnik.

Na to pitanje ne može se dati jednostavan odgovor sa *da* ili *ne*. Menger je napisao ekonomsko a ne pravno delo. Pošlo mu je za rukom da zasnuje svoju teoriju koja je postala osnovopolagačko delo austrijske ekonomske škole¹⁴². Utoliko on koristi jedan ekonomski pojmovni aparat koji se dobrim delom mnogo razlikuje od onog u pravnoj nauci. On hoće da objasni i dokaže i privredne međuzavisnosti.

Pri svem tom, izgleda mi da je njegova misao u nekim zaista fundamentalnim pitanjima bila obeležena pravnom naukom, osobito opštom orijentacijom AGZ i njegovom rimskopravnom i prirodnopravnom osnovom. Stavljanje čoveka u centar zbivanja, individualna autonomija i sloboda ugovaranja, te neograničenost svojinskog prava - središnji su elementi prirodnog prava¹⁴³. Sve ove ideje javljaju se i kod Mengera; on ih doduše - apstrahujući nekoliko izuzetaka - ne pominje eksplicitno, nego ih pretpostavlja. Ali, da one nisu bile prećutno prihvaćene, Menger ne bi mogao da razvije svoj „vrednosnoteorijski subjektivizam“¹⁴⁴. Bez njegove koncepcije čoveka kao slobodnog nosioca prava i dužnosti i bez mogućnosti slobodnog oblikovanja pravnih odnosa, ne bi bila moguća njegova razmatranja koja su se odnosila na graničnu korisnost, tj. graničnu vrednost dobara u zadovoljavanju ljudskih potreba, a njegove teorije o razmeni - koje su opet motivisane što potpunijim zadovoljavanjem ljudskih potreba - pretpostavljaju individualnu autonomiju, zaštitu poseda i jako svojinsko pravo. Njegov pojam *dobra* sa oslanjanjem na ljudske potrebe i mogućnosti njihovog zadovoljavanja okreće se na izvestan način privatnopravnom pojmu *stvari*. Na taj se način ovi temeljni koncepti - koji prvenstveno potiču iz rimskog i prirodnog privatnog prava - pokazuju kao suštinski sastojci marginalističke teorije vrednosti i cena Carla Mengera.

Rezimirajući, može se stoga reći da je Mengerova misao, čak i kad ne operiše pravnim pojmovnim aparatom, suštinski obeležena ovim rimskopravnim-prirodnopravnim mišljenjem privatnog prava iz njegovog - ali i našeg - vremena.

Preveo Lj. Madžar

142 Kurz (2000), str. 129.

143 Brauneder (1996), str. 54.

144 Kurz/Sturn (1999), str. 64.

LITERATURA

- BRAUNEDER, W.** *Neuere Privatrechtsgeschichte Mitteleuropas*, 6. Auflage, Wien, 1996
- BYDLINSKI, F.** *Einführung in das österreichische Privatrecht*, Eisenstadt, 1975
- CARONI, P.** Anton Menger, in: W. Brauner (Hg.): *Juristen in Österreich 1200 – 1980*, pp. 212 – 217, Wien 1987
- GARRISON, R.W.** *Biography of Eugen von Böhm-Bawerk*, Auburn 2003
- GIESEN, B. und SCHMID, M.** *Basale Soziologie: Wissenschaftstheorie*, Opladen, 1977
- HAUSMANINGER, H. und SELB, W.** *Römisches Privatrecht*, Wien/Köln, 1981
- HAYEK, F.A.** *Einleitung zu Mengers „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“*, Tübingen, 1968 ŠLondon 1934Č
- HEERTJE, A.** *Joseph Alois Schumpeter*, in: The New Palgrave, pp. 263 – 267, London 1987
- HENNINGS, K.H.** *Eugen von Böhm-Bawerk*, in: The New Palgrave, pp. 254 – 259, London 1987
- HOLZHAMMER, R. und RINNER, W.** *Österreichisches Handelsrecht*, Wien/New York 1978
- KOZIOL, H. und WELSER, R.** *Grundriß des bürgerlichen Rechts*, Band I und II, 5. Auflage, Wien 1979
- KURZ, H.D. und STURN, R.** *Wiesers „Ursprung“ und die Entwicklung der Mikroökonomik*, in: H. Hax (Hg.): *Vademecum zu einem Klassiker der österreichischen Schule*, pp. 59 – 103, Düsseldorf 1999.
- KURZ, H.D.** *Wert, Verteilung, Entwicklung und Konjunktur – Der Beitrag der Österreicher*, in: K. Acham (Hg.): *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften*, Band 3.2, Wien 2000, pp. 125 – 175
- LEUBE, K.R.** *Das Ich und der Wert*, in: N. Piper (Hg.): *Die großen Ökonomen*, 2. Aufl., pp. 91 – 96, Stuttgart 1996
- MENGER, C.** *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wien 1871
- MISES, L.v.** *The Historical Setting of the Austrian School of Economics*, Auburn 1984 ŠNew Rochelle 1969Č
- OGRIS, W.** *Privatrechtsentwicklung*, Band I und II, 17. Auflage, Wien 1995
- OGRIS, W.** *Die Entwicklung der Rechtswissenschaften an der Universität Wien*, in: G. Hamann, K. Mühlberger und F. Skacel (Hg.): *100 Jahre Universität am Ring*, pp. 43 – 64, Wien 1986
- PHILIPPOVICH, E.v.** *Grundriß der Politischen Ökonomie*, 1. Band, 15. Auflage, Tübingen, 1920 Š1893Č
- SALERNO, J.T.** *Carl Menger: The Founder of the Austrian School of Economics*, Auburn 2003
- SCHUMPETER, J.A.** *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 2. Auflage, München/Leipzig 1926
- STREISSLER, E.** *Grenznutzenschule*, Manuskript für das Staatslexikon, 7. Auflage, Wien 1984
- STREISSLER, E.** *Friedrich Freiherr von Wieser*, in: The New Palgrave, pp. 921 – 922, London 1987
- VANBERG, V.J.** *Carl Menger*, in: The New Palgrave, pp. 635 – 641, London 1987
- WALKER, D.** *Austrian Economics*, Denver 1993
- WALLNER, B.** *Geschichte der Universität Wien*, in: www.juridicum.at
- WHITE, L.** *The Methodology of the Austrian School of Economics*, Auburn 1988

